

Katarzyna Adamek-Pujso, *Działalność kulturowa książąt żagańskich Bironów (1786-1862)*, cz. 1-2, Zielona Góra 2007, ss. 292 i 208

Recenzowana praca jest dysertacją, przygotowaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Strzyżewskiego i obronioną na Uniwersytecie Zielonogórskim. Przynosi opracowanie bardzo szczególnego okresu w dziejach Żagania – czasów rozległego mecenatu w sferze szeroko rozumianej kultury, rozwijanego przede wszystkim przez księcia kurlandzkiego i żagańskiego Piotra Birona, a potem księżną Dorotę de Talleyrand-Périgord. Jako taka stanowi bardzo ważne wypełnienie luki w wiedzy o kulturze arystokratycznej Śląska tego okresu, niebadanego przez powojenne półwiecze z przyczyn doskonale znanych.

Obszerniejsza część pierwsza zawiera, po przedmowie i wstępie (s. 5-26), *Historię rodu Bironów* (s. 27-83) i rozdział *Żagań w okresie panowania Bironów (1786-1862)* (s. 84-95), które stanowią niejako wstęp do właściwej części rozprawy ujętej w obszernym rozdziale trzecim: *Kształtowanie nowego oblicza architektonicznego Żagania przez Bironów* (s. 96-236). Omówiono tu barokowy pałac z wielkim ogrodem i parkiem, sporo uwagi poświęcając programowi funkcjonalnemu i ideowemu rezydencji oraz funkcjonowaniu dworu, głównie w aspekcie – jak to ujęła Autorka – życia towarzyskiego. Wskazano też na powstanie lub przemiany innych budowli miasta, zwłaszcza tych związanych z książęcymi sepulturami i życiem religijnym żaganiów. Tekst uzupełniają dwa aneksy zawierające inwentarze pałacowe z 1822 i 1853 roku. Część pierwszą zamyka *Bibliografia* (s. 250-267), gdzie mamy też wykaz źródeł archiwalnych, następnie spis ilustracji i blisko 20 stron barwnych tablic, często z archiwalną dokumentacją fotograficzną.

Zawarta w osobnym tomie część druga rozprawy dotyczy rezydencji w Nietkowie i Zatoniu. Oprócz rozdziałów dotyczących architektury obu siedzib (s. 7-49) przedstawiono tu obszernie *Życie kulturalne na dworze Bironów w Żaganiu* (s. 50-112) oraz *Inicjatywy Bironów służące dobru publicznemu* (s. 113-149). Tę część publikacji także uzupełniają aneksy źródłowe: wykaz pomieszczeń pałacu w Zatoniu z 1845-1846 roku, układ i zawartość kolekcji malarstwa rezydencji żagańskiej i inwentarz kolekcji manuskryptów. I tę część zamyka bibliografia, spis ilustracji oraz zestaw barwnych, często archiwalnych ilustracji. Nie ma niestety indeksów. Odnosząc się do bibliografii, trzeba skonstatować brak wcześniejszych artykułów i rozpraw Autorki na podjęty w książce temat¹. Jeśli jest to przejaw skądinąd jakże pożądaney u każdego cnoty skromności, to wydaje się, że w tym przypadku nie-

¹ K. Adamek-Pujso, *Życie kulturalne na dworze żagańskim w czasach Piotra Birona (1795-1800)*, [w:] *Dziedzictwo artystyczne Żagania*, red. B. Czechowicz, M. Konopnicka, Wrocław-Zielona Góra-Żagań 2006, s. 171-190. Inne, nader liczne, starsze prace Badaczki cytuje J. Opaska, *Karl Friedrich Schinkel i pałac w Zatoniu koło Zielonej Góry*, „Studia Zachodnie” 2006, 8, s. 309-320.

uzasadniony, albowiem bibliografia powinna rzeczowo rejestrować piśmiennictwo na temat podjęty w danej rozprawie.

Rozbicie pracy na dwa woluminy jest w tym wypadku mało fortunne, zwłaszcza że oba tomy zaopatrzone w odrębne wykazy źródeł i bibliografie. Nie bardzo wiadomo, czym to było motywowane, ale w sumie jest to sprawa drugorzędna. Ważniejsze są walory poznawcze rozprawy, a te należy ocenić bardzo wysoko. Autorka ukazuje kulturotwórcze działania członków rodziny książęcej zarówno w mikroskali Żagania, Otynia czy Nietkowa, jak i na tle powiązań z europejską arystokracją i domami panującymi. Na niesłychanie zdegradowanym kulturowo po 1945 roku pograniczu śląsko-dolnośląsko-brandenburskim (zwanym dziś przez Polaków Ziemią Lubuską) bogactwo dokonań i zasobów, jakie ukazuje książka, może się jawić jako swoisty raj utracony. Sama ocena zawartości kolekcji sztuki, jaką szczycił się do końca II wojny światowej pałac w Żaganiu, mogłaby przyćmić największe zbiory sztuki na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Pod względem rekonstrukcji pewnej rzeczywistości kulturowej praca Katarzyny Adamek-Pujszo, obok niedawno wydanej rozprawy Romualda Łuczyńskiego o rezydencjach Kotliny Jeleniogórskiej w XIX wieku², jawi się jako swego rodzaju intelektualny substytut, niezwykle przydatny przy próbie syntetycznego oglądu śląskiej kultury okresu potocznie zwanego pruskim.

Praca K. Adamek-Pujszo przynosi także szereg szczegółowych uściśleń, atrybucji i rozstrzygnięć, w znacznej mierze opartych na niewyzyskiwanych dotąd archiwaliach. Propozycje te, przedstawiane w innych miejscach, budzą dyskusję³ – wywołanie przez lata bagatelizowanego tematu to w sumie także zasługa K. Adamek-Pujszo. W kilku miejscach praca pozostawia jednak niedosyt, na przykład przy omawianiu budowy wieży ewangelickiego kościoła Łaski w Żaganiu, zarazem nowego mauzoleum Bironów (cz. 1, s. 169-182, cz. 2, s. 121-122). Dokonana w 1846 r. translokacja szczątków księcia Piotra Birona do świątyni ewangelickiej wydaje się oczywista – chodzi o ewangelika – ale to, że wcześniej, w 1800 roku pochowano go w kościele katolickim (farnym) Żagania, wymagałoby jakiegoś szerszego komentarza. Niejasny dla Autorki (cz. 1, s. 196) co do swej przyczyny udział kanonika ołomunieckiego Roberta Lichnovský'ego w fundacji witraża dla żagańskiego kościoła św. Krzyża może tłumaczyć to, że architekt księżnej żagańskiej, Leonhard Dorst von Schatzberg, i projektant świątyni świętokrzyskiej miał dwór w Pomorzowiczkach koło Głubczyc, w linii prostej około 40 km od Hradca nad Moravicí, głównej na Śląsku i szeroko promieniującej siedziby Lichnovských (zresztą, ta część Śląska z Pomorzowiczkami należała do diecezji ołomunieckiej). Ponadto bezzasadne wydaje się wskazywanie dla przebudowanego w duchu

² R.M. Łuczyński, *Rezydencje magnackie w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku*, Wrocław 2007 (Biblioteka Dolnego Śląska, t. 4).

³ J. Opaska, *op. cit.*

romantyzmu kościoła świętokrzyskiego w Żaganiu inspiracji dawną gotycką kaplicą św. Anny w Głogowie. Budowlę żagańską inspirowały raczej formy gotyku brandenbursko-pomorskiego, utrwalone przez Dorsta na jego rysunkach⁴ (o ile nie miała tu znaczenia gotycka postać żagańskiego kościoła, której – jak słusznie zauważyła Autorka – w zasadzie nie znamy).

Oprócz wspomnianej pracy R. Łuczyńskiego oraz starszej o kilka lat książki Irmy Koziny o rezydencjach górnośląskich⁵ mamy do dyspozycji kolejne opracowanie większego segmentu dziedzictwa kulturowego śląskiej arystokracji czasów klasycyzmu, romantyzmu i historyzmu. W przeciwieństwie do większości takich studiów K. Adamek-Pujso odważnie wkroczyła także w obszar niezbyt chętnie penetrowany przez badaczy tych zagadnień, a mianowicie ukazała rezydencje w powiązaniu z zapleczem społecznym i gospodarczym: budynkami stajni, wozowni, ale także szpitalem dla okolicznej ludności czy domami dla służby. W tych różnych wymiarach zawiera się rozumiany przez nas na nowo, inaczej niż jeszcze 30 lat temu, etos arystokracji stulecia wstrząsanego rewolucjami, których ideologia ukształtowała nie zawsze fortunne, a często jednostronne spojrzenie pokoleń badaczy na to zagadnienie.

Bogusław Czechowicz

⁴ B. Czechowicz, *Śląskie rysunki Leonharda Dorsta von Schatzberg (1809-1852) w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, [w:] *Z dziejów rysunku i grafiki na Śląsku oraz w kolekcjach i zbiorach ze Śląskiem związanych. Materiały z sesji Oddziału Wrocławskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Wrocław, 22-23 marca 1999 r.*, red. B. Czechowicz, A. Dobrzyniecki, I. Żak, Wrocław 1999, s. 101, przyp. 20.

⁵ I. Kozina, *Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850-1914*, Katowice 2001.